

A MEGSZOKOTTSÁG ÁRNYÉKÁBAN?

Jegyzet a Középiskolás Irodalmi Vetélkedőről

B A G I F E R E N C

Már szinte természetes, hogy minden év áprilisában a becsei vetélkedőnek is mondott KIV döntőjében a legjobb középiskolás tollforgatók találkoznak és a közönség meg a bíráló bizottság előtt számot adnak az iskolai önképzőkörökben végzett munkáról és az elért eredményekről. A zónaversenyek (az elődöntők), mint mindig, ebben az évben is márciusban zajlottak, a döntőbe jutottak névsorát és alkotásait, valamint a beszédművészeti versenyágban fellépők kiválasztott szövegeit április 5-ig küldték be, a döntőt pedig április 20-án és 21-én tartották meg. Mint mindig, most is április harmadik hetének végén. Ez az időbeli sorrend az eltelt tizenkét év, az eddig lezajlott tizenkét vetélkedő során vált hagyományossá. Ebből a vetélkedő megállapodottságára is következtethetnénk, ami viszont révedés lenne mind a múlt, mind a vetélkedő jelenének vizsgálatában. Erről a vetélkedő történetének futólagos áttekintése is meggyőzhet bennünket.

A Középiskolás Irodalmi Vetélkedő az iskolák közötti hagyományos kapcsolatból nőtt ki, s egy diákötlet (javaslat) alapján; 1967-ben indult gimnáziumi tanulók irodalmi versenyeként. Célja és jellege nagy vonalakban akkor is az volt, amit a Szabályzat ily módon fogalmaz meg: „A Középiskolás Irodalmi Vetélkedő olyan művészi manifesztáció, amely érvényesülési lehetőséget nyújt minden középiskolás fiatalnak, aki érdeklődéssel és alkotó szándékkal fordul a művészetek, különösképpen pedig az irodalom felé.” (A KIV Szabályzatának második szakasza.)

Fennállása óta a verseny többször változott. Az első évben mindössze három irodalmi versenyág szerepelt műsoron, és csak gimnazisták vehettek rajta részt. Az elkövetkező években — de már 1968-ban is — megnyílt a versenyzés lehetősége valamennyi akkori középiskola-típus tanulója számára. Az első évi önálló vers és próza, valamint versmondás mellett a második évben már a kritikái, a riport és a humoreszk műfajába tartozó írásokkal is felléphettek az iskolai (önképzőköri) meg a zóna-

versenyek (elődöntők) válogatóin túljutott letehetségesebb tanulók. A vetélkedő 1969-ben a képzőművészek (festészet, szobrászat és karikatúra) és a hangszerzólísták (zongora, hegedű, harmonika) versenyével bővült. A következő évben plakát- és televízióriport-pályázattal, valamint a színjátszó csoportok versenyével gazdagodott a vetélkedő. Most már más városok is részt vállaltak a szervezésben: a színjátszók versenyét Újvidéken, a művészettörténettel és művészeti kritikával bővült képzőművészeti vetélkedőt Zentán tartották meg, Topolyán pedig egy ízben néprajzi tárgyú középiskolás rendezvény megtartására biztosítottak feltételeket. Az új szervezők vállalkozó kedve viszonylag rövid életűnek bizonyult, — ezek a versenyágak megszűntek, és 1976-ban a zenei vetélkedő megrendezésére sem került már sor. Ezzel szemben a versmondásból beszédművészeti versenyág lett (vers- és prózamondás), amelybe a magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló más nemzetiségű diákok is bekapcsolódhattak. A tizenharmadik versennyel viszont a becsei Todor Dukin Szakirányú Iskolaközpont szervezésében beindult a német—magyar és szerbhorvát—magyar műfordítói vetélkedő is.

Változások kísérték tehát az irodalmi vetélkedőt eddigi útján, de megértés és érdeklődés is. Akiik valamiképpen kapcsolatba kerültek e rendezvénnyel, felismerték célkitűzéseinek jelentőségét. Ezt bizonyítja az is, hogy az első verseny után a jelenlévők egy része kifejtette véleményét, észrevételeit javaslat formájában elmondta. A szervezők pedig kerekasztal-értekezlet formájában lehetőséget nyújtottak a javaslatok megvitatására és a vetélkedő értékelésére. Ezek az értekezleteken került sor azóta is minden lezajlott verseny értékelésére, és itt vitatták meg a következő évi vetélkedőre vonatkozó legfontosabb teendőket, szabályzat-kiegészítéseket stb. A már kialakultnak mondható hagyomány szerint a versenyben fellépők teljesítményét a bíráló bizottság értékeli, pl. 1968-ban ezt állapította meg: „Az irodalmi vetélkedő fontos tényezője lehet a vajdasági magyar középiskolások művészeti, irodalmi és anyanyelvi nevelésének. A bíráló bizottság a vetélkedőt sikeresnek ítéli meg. Ezért azt ajánlja, hogy a szervező tegye hagyományossá, rendezze meg évről évre; az előkészítési és szervezési munkálatokba pedig vonja be mindazokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek érdeke és feladata a fiatalok általános és kulturális valamint anyanyelvi nevelése.” (*Képes Ifjúság*, 1968. V. 11.) A következő évben Bori Imre a zsüri elnöke, s Középiskolásaink ünnepe Becsén (*Magyar Szó*, 1969. V. 11.) c. cikkében többek között a következőket írta: „A becsei kezdeményezés (immár harmadik éve, hogy ezek a vetélkedők folynak) pezsgést vitt középiskolásaink el-lankadt szellemi életébe, s nem pusztán tanárokat angazsált, hanem a diákságot is, amely valójában letéteményese egész szellemi konstitúciónknak, s végeredményben rajta áll vagy bukik kultúránk és létünk is a nap alatt.” Gerold László a diákszínjátszó csoportok munkájának jelentőségét emelte ki, amikor megállapította, hogy: „Az iskolai színjátszó

szakkörök a modern dramaturgia műhelyeivé válhatnának, kiegészítő szerepük a feladat jelentőségét tekintve több lenne egyszerű mechanikusan értelmezett hézagpótlónál.” (A diákszínhátszók szemléje, *Magyar Szó*, 1970. IV. 12.) Ács József viszont úgy látta, hogy: „A középiskolás tehetségektől várhatjuk csupán az iskolázott képzőművészeti utánpótlást.” (A középiskolások művészeti vetélkedője, *Magyar Szó*, 1970. IV. 29.)

Az idézetekből világosan kitűnik, hogy a vetélkedő megértésre talált, jelentőségét és szerepét felismerték. Az éltelt 12 év alatt nem változott a vélemény. Ez kitűnik az 1978-ban megtartott XII. rendezvény bíráló bizottsági elnökének, Bosnyák Istvánnak a szavaiból is: „A majdani irodalom- és színháztörténeti statisztika pedig nyilván számon fogja tartani, hogy a harminc fiatal közül (A díjazottakra gondol a szerző. — B. F.) hány színész, költő, prózaíró, kritikus, riporter vagy humorista kerül ki, ha egyáltalán kikerül. Ám az idej vetélkedő irodalmi jelentősége ellenkező esetben is vitathatatlan marad: egyetlen tanévben a fiatalok százait ösztönözte a szép magyar szó fokozottabb, az iskoláinál is erőteljesebb ápolására s írásos használatára... Ami azt is jelenti: szerény lehetőségeivel az idej vetélkedő is hozzájárult a jugoszláviai magyar irodalom mai, holnap és holnaputáni létalapjának — az értő és fogékony olvasótábornak — a kiszélesítéséhez. Ez pedig nyilván legalább olyan jelentős eredmény, mint egynéhány fiatalunk elindítása az irodalmi, újságírói vagy színészi pályán.” (Levelek az aszfaltról, *Magyar Szó*, 1978. V. 6.)

Tehát joggal szólhatunk a vetélkedő tartós elismeréséről, jelentőségének folyamatos méltányolásáról. És talán mondani sem kell, ezek a vélemények senkentőleg hatottak mindazokra, akik a vetélkedő megszervezésében részt vettek, diákokra és tanárookra egyaránt. Az elismerő szavak mellett, mégis fel kell tenni a kérdést, hogyan viszonyulunk hozzá, mennyire tartjuk számon; csak aktualitásának kicsúcsosodásakor tartjuk-e fontos hírnagnak, avagy figyelemmel kísérjük a készülődés, az érlelődés stádiumában is? Bori Imre erre is idejekorán felhívta a figyelmet: „... elsősorban rajtunk múlik, hogy jelentős rendezvényünkkel váljunk-e vagy sem, köztudatba jut-e, vagy megmarad »iskolás« körülményei között. Nyilvánvalóan közügyként kellene kezelnünk... Ilyenné viszont csakis társadalmi megértéssel válhat.”

És most szinte önkéntelenül vetődik fel: mi a helyzet ma? „Legjelentősebb szellemi megnyilvánulásaink egyikeként...” tartjuk-e számon a vetélkedőt, miként azt Bori Imre sugallta, vagy megmaradt „iskolás” körülményei között?

Mi tagadás, — e kérdéseket ma fel lehet tenni. Megerősíti ezt a benyomást a XII. vetélkedőről tudósító egyik cikk címe: „Ünneppé tenni a vetélkedőt”. De ha már a tudósításokat említettük, hadd jegyezzük meg, hogy számuk egyre csökken. Az is észlelhető, hogy megjelenésük szinte csak a döntő idejére korlátozódik, és ritka kivétellel, csak tájé-

koztatnak az eseményekről, információt közölnek, tartalmas, elemző beszámoló, kommentár helyett. Nem nehéz ebből arra következtetni, hogy a megszokás az évről évre pontos időközökben megismétlődő ifjúsági művelődési seregszemlét lassan-lassan elfedi. Így azután egy különös szituáció áll elő. Szinte kivétel nélkül fontosnak, szükségesnek és hasznosnak tartjuk ezt a rendezvényt, de meg is feledkezünk róla, hogy azután a döntő időpontjában a *tudósítások* újra kivételes jelentőségéről informálják az olvasókat, minek következtében az iskolai élettől és munkától távolabb álló olvasóknak az a benyomása alakulhat ki, hogy az iskolában a két vetélkedő közötti időszakban nincs önképzőkori munka, mintha nem is léteznének izgalmas önképzőkori és az iskolák önképzőkörei között lezajló válogató versenyek. Pedig voltak és bizonyára vannak is ilyenek.

A vetélkedő iránti érdeklődés nem esett vissza, holott az elmúlt néhány évben az iskolareformmal bekövetkezett jelentős változások szükségyszerűen más irányba terelték mind a diákság, mind a tanügyi munkások figyelmét. A tíz zónába sorolt válogató versenyről kilenc zóna legjobbjai vettek részt a legutóbbi döntőn is. Az érdeklődés — minden bizonnyal az iskolareformmal is összhangban — fokozódott, amit a XIII. vetélkedőt előkészítő kerekasztal-értekezleten megtartott vita is bizonyít. Ezen az értekezleten ugyanis hosszan tartó vita folyt arról, növelhető-e a döntőben való résztvevők száma vagy sem. S csak azért nem növelték a résztvevők számát, mert nincsenek meg hozzá sem az anyagi, sem a szervezési feltételek. Talán nem is lenne jó, ha egy felolvasásokból, versek valamint prózai szövegek előadásából álló rendezvény az eddiginél hosszabb ideig tartana. Éppen ezért alakult ki az a vélemény, hogy jobb volna a döntőben résztvevők számának növelése helyett a zónaversenyek jelentőségét és színvonalát emelni.

A KIV iránti valóban nagyfokú érdeklődés kifejezője az is, hogy a kerekasztal-értekezleteken, de máshol is, gyakran szorgalmazzák és javasolják a különféle „oldalágak” felújítását, illetve az újabb irodalmi versenyágak bevezetését. A képzőművészeti, zenei és színjátszó vetélkedő felújítása hasznos lenne, de a bővítések emlegetésekor számolni kell az anyagi lehetőségekkel, valamint a szervezésből adódó nehézségekkel, és nem utolsósorban a tanárok és diákok nagyarányú elfoglaltságával. Az említettek egyike sem mellékes körülmény. Ha az első kettőt elhanyagoljuk, mert könnyebben áthidalhatók, akkor is megmarad a harmadik, a tanárok és diákok elfoglaltsága. Annak bizonyítására, hogy ezzel számolni kell, idézzük Mészáros Máriának, a Tartományi Pedagógiai Intézet munkatársának A magyar nyelv és irodalom tantervi anyagának megvalósítása az oktató-nevelő munka gyakorlatában című munkájából az idevágó megállapításokat:

„A fentiek (az oktatási- nevelési követelmények — B. F.) mellett a nevelőknek számos egyéb új feladatot is meg kellett oldaniuk:

- el kellett végezni a megnövekedett iskolai adminisztrációt,
- többet kellett foglalkozniuk a tanulókkal a tanórán kívül (póttanítás, emeltszintű oktatás, a tanulóknak a környezet kulturális akciókba való bekapcsolása stb.),
- részt kellett venniük a szakmai és az ideológiai képzést elősegítő szemináriumokon és értekezleteken,
- be kellett kapcsolódniuk az öngazgatási folyamatokba stb.

A fentiek mellett a tanulók tudásszintjét igen komolyan befolyásolja még azok túlterheltsége is.” (*Oktatás és Nevelés*, 1978. 27. szám)

Mindezekkel a tényekkel, s természetesen másokkal is, számolni kell, mégpedig éppen a vetélkedő sikerének érdekében. Talán nem vezetne jóra, ha csupán az újdonság és újítás kedvéért vállalnánk, és rónánk ki magunkra meg másokra is, újabbnál újabb feladatokat, amiket azután kapkodva vagy felületesen végeznénk el. Az eddigi tapasztalatok alapján tudjuk, a tanárok és a diákok lelkesen dolgoztak, minden bizonynyal így fognak ezután is viszonyulni ehhez a munkához, de hogy az említett „oldalágak” némileg elsorvadtak, a túlterheltség és feldarabolt-ság is oka lehet. A kerekasztal-értekezleteken a lezajlott versenyek értékelésével és a következő verseny előkészítésével együtt sor kerülhetne az önképzőköri munkához kapcsolódó tapasztalatcserére, a szabályzatba foglalt feladatok nívósabb elvégzésének megvitatására stb. Erre azért is szükség lenne, mert a XII. vetélkedő anyagát és produkcióit mérlegelő bizottsági vélemény szerint viszonylag nagy minőségi ingadozás volt észlelhető a különféle versenyágakban nyújtott egyes teljesítmények között. Az értékek kiegyensúlyozottsága és a teljesítmények középiskolási szintet valamelyest meghaladó színvonala hozzájárulna a vetélkedő tekintélyének emeléséhez és népszerűsítéséhez is.

Nem kívánjuk ezzel az újabb kezdeményezések előtt lezárni az utat, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az eltelt tizenkét év gyakorlata és tapasztalatai alapján alakult ki a KIV arculata, szerepe és szabályzata, ezért a változásokat célzó javaslatokat alaposan kell elemezni, elfogadásukat vagy elvetésüket a KIV egész arculatához viszonyítva kell mérlegelni, és a megoldást a tervek kivitelezői, megvalósító körének bővítésében keresni.

Ez azonban már a vetélkedő jövőjére tartozik, s mivel e sorok írója a közvetlen szervezés örömeitől és kisebb-nagyobb gondjaitól a kialakult körülmények miatt megválik, inkább annak felvázolására tesz kísérletet, hogy mit tett vagy legalábbis mit igyekezett megtenni a diákokból, ifjúsági aktivistákból és egy-két tanárból álló, jóformán évről évre változó szervező bizottság az eltelt tizen-egynéhány esztendő során azért, hogy a KIV megszervezésére minden évben sor kerülhessen.

A szervező bizottság minden évben kidolgozta a KIV szabályzatát, tervezetként megküldte az érdekelteknek (iskoláknak, társadalmi-politikai szervezeteknek, a sajtónak stb.), a kerekasztal-értekezleten, a vetél-

kedő legfelsőbb fórumán, vitát, kezdeményezett róla, és csak ezután fogadta el. Az így elfogadott elvekhez mind a szervezők, mind a versenyzők tartották magukat. Az első kivételével minden szabályzat így készült, de közvetlenül az első verseny után ennek a szabályzata is „górcső” alá került. A középiskolások azonban feltételek között léptek fel a döntőben, munkáikat semleges és szakavatott bizottság értékelte. A résztvevőknek és érdeklődőknek módjukban volt a kerekasztal-értekezleten a szervezők munkáját értékelni, az egész rendezvényről véleményt mondani. S ez mindig hasznosnak bizonyult, ahogy hasznosak voltak a községi és más társadalmi-politikai szervezetek által összehívott értekezletek is, amelyekben a vetélkedővel kapcsolatos fontosabb kérdéseket vitatták meg. 1972-ben a Szocialista Szövetség becsei választmánya foglalkozott a vetélkedő problémáival; 1974-ben a pedagógus-szemináriumon előadás hangzott el a vetélkedőről, ezt élénk vita követte; 1975 februárjában a SZISZ tartományi választmánya, márciusában a JKSZ becsei választmánya nemzetiségügyi bizottságának egy munkacsoportja elemezte a versenyt. Minden alkalommal hasznosnak ítélték meg e rendezvényt, s ez egyben a vetélkedő jelentős társadalmi elismerése volt. Itt említjük meg, hogy a szervezők az említett megbeszéléseken fejtették ki a kerekasztal-értekezleteken kikristályosodott javaslatot, miszerint a KIV módjára kellene vetélkedőket szervezni tartományunk minden nemzetének és nemzetiségének nyelvén, mégpedig képzőművészeti, művészettörténeti és műkritikai, valamint zenei, zenetörténeti és zenekritikai vetélkedővel bővítve. Az említettek mellett az iskolai színjátások egyfelvonásos előadásával lépnének színre. Az elképzelések szerint valamennyi vetélkedő legjobbjaiból néhányan egy közös szemlén lépnének fel, ahol tartományunk minden nemzete és nemzetisége sorába tartozó fiatalok, az egységes és a szakirányú középiskolák tanulói mutatnák be művészeti teljesítményüket. A javaslat figyelmet keltett, de realizálásáról újabb megbeszélések és viták után lehet csak érdemben szólni.

Hasznos és eredményes a szervező bizottság és a vetélkedő védnöke, a *Képes Ifjúság* szerkesztőségének együttműködése. Ez a kapcsolat nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az ifjúsági hetilap szervezi és díjazza a plakátpályázatot, illetve a legjobb plakát tervezőjét, hanem abban is, hogy leközi a díjazott munkákat. Bizonyosan szép számban vannak, akik éppen ennek az együttműködésnek köszönhetik első találkozásukat a nyomdafestékkal, és alig kell hangsúlyoznom, milyen ösztönzést nyújt ez a további munkához.

Ismeretes, hogy már az első vetélkedő megszervezésére a középiskolások és a SZISZ becsei választmányának összefogásával került sor. Az ifjúsági szövetség szervezeteivel való együttműködés jelentőségét a KIV Szabályzata is hangsúlyozza: „A zónaversenyt szervező irodalmi önképzőköre kapcsolatot teremt a helység SZISZ szervezetével, illetve a

SZISZ helyi közösségi szervezetével annak érdekében, hogy a SZISZ megfelelő szerve e versenyt beillesse kultúrtevékenységének programjába, és hogy könnyebben szervezze meg a fiatalok e kulturális rendezvényét.” (18. szakasz)

A vetélkedőt mint állandó művelődési rendezvényt a Tartományi Öngazgatási Művelődési Érdekközösség felvette az anyagilag támogatott kulturális tevékenységek és rendezvények sorába. Ezt követte a megfelelő becsei szerv is, így a vetélkedő anyagi feltételei ha nem is hiánytalanul, de biztosítva vannak, és ez jelentős társadalmi támogatás.

„VAN VALAMI, MÁS MINT EZ A TORVÉNY”*

Adat Bretter György nyelvfilozófiájához

KARDOS ANDRÁS

„Ki az a szerencsés szerencsétlen, aki egészen ki tudta fejezni azt, ami lelkében volt.”
(Széchenyi)

A más csak a tett változtatja jelenné. Jól tudja ezt az értelmiségi, mikor szótárát megalkotja. Egyszerű és *problémátlan* lenne a szituáció, ha az első mondat kulcsszavait a következő translációs képletben lehetne összegezni: ma=van; jelen=legyen; tett=szó. E képlet a konvencionális filozófia interpretációja. (A konvencionális szóval semmiféle diffamálót nem mondunk a hagyományra nézve.) A fenti képlet a filozófia hagyományos tapasztalata. Marx e tradíciónak legradikálisabb következtetéseit vonta le II. Feuerbach tézisében. „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték*, a feladat az, hogy *megváltoztassuk*.” A tett radikalizmusa: a ma megváltoztatása. A fenti képlet szerint a problematikus létezőt a nyelv kritika alá vonja, s a kritika nyomán előáll a jelen. A nyelvi kritika megváltoztatni csak akkor tudja a más, ha a nyelv a legyen problémátlan objektivációja.¹

A ma nyelvi formában közvetítődik, az elsajátítás *nyelvi* elsajátítás. Brown és Gilman egy tanulmányában a nyelv történetében a hatalom és a szolidaritás nyelvét különíti el. Amíg a nyelv története az uralom nyelvének története, addig a filozófus Marx tézisének első felében rögzített funkcióját képes ellátni. A filozófia, amíg a van kritikájával foglalkozott, felépítve a legyen világát, addig voltaképpen csak értelmezni tudta a

* Az esszé tragikus forma c. márciusi számunkban közölt tanulmány folytatása.

¹ Az, hogy a polgári nyelvi tudat nem problémátlan objektiváció, szellemesen mutatja ki Bence György és Kis János a *Tőke* alcímét elemezve: „Ki ne tudná, hogy mi a *Tőke* alcíme? Mégis, vagy talán éppen mert olyan megszokott ez a fordulat, igen kevesen gondolkoznak el rajta, hogy mit is jelent „a politikai gazdaságtan bírálata” Marxnál. A mű — bár az alcím erre látszik utalni — nem a történeti-kritikai fejtegetés elve szerint íródott... De hát mit bírál „a politikai gazdaságtan bírálata?” A bírálat tárgya a tőkés termelés szereplőinek mindennapi élete, az a *kép*, amelyet *mindennapi iudatukban* alakítanak ki a kapitalista termelési viszonyokról. A politikai gazdaságtanról csak annyiban van szó, amennyiben „*kritikálatlanul elfogadta*”, „minden további bírálat nélkül átvette a mindennapi életből” az ott kialakult gazdasági kategóriákat.”

mát. A tett platonikus. A nyelvi sémák az uralom sémái voltak. Ahhoz, hogy az uralmat szolidaritássá változtattuk, az elsajátítás kritikáját, a kritika kritikáját kell elvégezni. A hagyomány a jelen prózaiságából és a legyen problémátlanóságából indult ki. A tett kritikája a kettőt mint nem létezőt kezeli, pontosabban a kettő csak a tettben van adva. A megváltoztatás azt jelenti, hogy magát és csak magát a tettet kell vizsgálni. A veszélyt így foglalja össze H. G. Gadamer: „Talán volt egykor egy kockajáték, melynek alapján a föld története minden egyéb földtörténelem előtt megalkotott, és amely nyelvünkön keresztül vitt minket gondolatainkhoz, és amelyik, ha folytatódik, elvezet a humanitás technikai önpusztításához.”

A filozófus választhat a *nagy* filozófia és az *új* filozófia között. Bretter írt a nagy filozófiáról, és új filozófiát csinált. Bretter Györgynek *van* nyelvelmélete.

A kritikusknak főműve nincs. Csak főművei vannak. Ha Bretter nyelvről írott tanulmányait mégis annak tekintjük, akkor ebben a kritikus önpusztító becsületességét kell látni. Mert nyelvelmélete elválasztja őt a *változtatók köntösjében megjelenő értelmezőktől*. A nagy filozófia hagyományörző nyelvezetét az új filozófia kritikája alá vonta.

„A szó tagadja azt, amit kimond: a szó az el nem fogadás csodája.” E mondat a nagy filozófia mágikus elve. Emil Lask emanatív logikának nevezte a Hegelét. A nagy filozófia általános természetében a megfogalmazott legyen ugyanilyen szerkezetben hat az elkérgesedett mára. *Az emanációs változtatás e filozófia egyetlen eszköze*. Ha a logikának valóságkisugárzó funkciót tulajdonítunk, a szó a tagadást a valóság *felé* közvetíti, a van és az erkölcs világa mint két elkülönült szféra a nyelvi közvetítésben kapcsolódik össze. Bretter a másik utat választja: hogy a fentebb idézett állításhoz eljuthasson, kikerülve az emanatív karakter *hagyományos és problematikus* útját, a nyelv és erkölcs természetét tette vizsgálat *tárgyává*. Az antropológia számára elfeltevés, így a nagy filozófia mint értékorientáció jelenik itt meg. A van és a kell különbsége eleve erkölcsi, a nyelvben jön létre. Az „én vagyok” eleve kellést tartalmaz (a levés kellését), ezért az erkölcs csak saját állításom — azaz nyelvem — elemzésében létezik. A szocializáció nyelvi folyamat. — „én vagyok” megkülönböztetést az általánosból való kiválasztódás. Az én és a Harmadik (társadalom) viszonya az a mód, ahogy a szocializációs normákat asszimilálom, ahogy a külső norma az „én vagyok” része lesz. A norma, az erkölcs külső nyelvi teste, számomra mint *dilemma* vetődik fel, s erkölcsi csak akkor lesz, ha a saját nyelvben megméretett. „A nyelv erkölcsi léte az, ahogy a nemet kimondjuk.” A nem — a norma általam megítélt nyelvi tagadása — változtatja autonóm erkölcsiséggé az elvont erkölcsit. A különbözőzés, az általános nyelvi séma *tagadása* a nyelvi individualizáció; a heteronómia tagadása. „A nem kimondásában realizáló-

dik az erkölcsi autonómia.” „Az igen kimondásában realizálódik az erkölcsi heteronómia.”

Az utóbbi tétel a modern tömegtársadalom nyelvi tapasztalata. A magát morális parancsokban és tantételekben is megfogalmazó társadalom a diktatúra erkölcsét az erkölcs — nyelvi-jelszavas — diktatúrájaként jeleníti meg. Az általános erkölcsiben személytelenül oldódó individualitás a külsőt belsőként *köteles* átélni: az én akaratom csak az „igen” szocializációja lehet, ami nem más, mint a kényszer „dialektikus” átváltozása az önkéntesség látszatába. A nyelvi válasz mindig választás. Így az „igen” mint belső döntés tüntethető fel. Bretter a megvalósult (és mindig újratemethető) heteronómiával szemben az autonómia lehetőségét állítja. „Az erkölcsi autonómia lehetséges, mert minden Én eleve megkülönböztetés, tehát társadalmi tett, vagyis minden ember mint Én eleve erkölcsi lény.” Az autonómia nyelvi lehetősége: a nem. Ez a döntés sehonnan máshonnan nem fakadhat, mint az akaratból, hiszen a készen kapott megoldással *szemben* fogalmazza meg saját ítéletét. Az erkölcsi törvény diktatúrájával (tehát a diktatúra erkölcsével) szemben az öntörvényű és ezért *szabad* döntés ez. Az utóbbiban a szándék, az előbbiben a következmény a kiemelt faktor. Bretter az autonómiát mint metafizikai, a heteronóm erkölcsöt mint szociológiai problémát veti fel. Az erkölcsnek metafizikaira és szociológaira való szakadása a polgári kor *antinómiája*. Az autonómia az akarat metafizikája lesz, és lemond a szociológiai jelenlétről. A szocializált autonómia — heteronóm. Bretter morálfilozófiájának hátterében az újkor autonóm erkölcsstanának két hőse, Kant és Fichte áll. Kant a dualitás közvetítések nélküli világát dolgozza ki, és a „közvetítést” csak a kell metafizikájában alapozza meg. Akaratom általánossá válása — mint az egyetlen autonóm erkölcsi döntés — nem a szociológiai létezés problémája. „Ítéletünkkel mindenkinek egyet *kell* értenie” — hangzik a kanti posztulátum. A nyelv azonban antinomikus, magában hordozza a vant és a legyent. Az igen és a nem közötti választás „nyelverkölcsi” döntés, és ezzel a metafizikai probléma szociológiai-vá válik és viszont. A nyelv és erkölcs bretteri felfogása túllépés a kanti megoldáson annyiban, amennyiben a legyent szocializációs problémaként vázolja fel. „A nem — azaz a metafizikai akarat, K. A. — adott társadalom adott erkölcsi viszonyára vonatkozik, nyelvi formájában szintén korhoz, helyhez, tradícióhoz kötött.”

Az új filozófia a tett kritikája. A tett — szó. „Az én szavam enyém, enyém, de nem (másképp, mint ahogy ez az idő, melyben élek) az én időm”, írja Sinkó egyik versében, s Brettert a soha el nem köthető szó és idő kritikája végzi. Bretter sokat tanult Sinkótól. Az *Egy regény regényét* csúcsteljesítménynek tartja, s a társadalmi létezés fenomenológiáját próbálja kiegészíteni a szocializáció fenomenológiájával. Egyik tanulmányában a kettős nyelvi létezés „empirikus tényéből” indul ki. Minden ember két nyelvet beszél: saját mindennapi kisközösségének

nyelvét és az alkalmazkodását, melyben a külső hatalom grammatikáját kell elsajátítania. A biológiai létezés nem erkölcsi tény. A létezés nyelvi (tehát erkölcsi) akkor lesz, ha reflektál önnön helyzetére, ha saját „partikuláris” helyzetét összeveti a hatalom eszményeivel.

„Önmagát megvalósultnak mondja (ti. a hatalom — K. Á.), noha tudja, hogy nem valósult meg: ez a forma az... a kettősség, mely mindenképpen konfliktust fejez ki.” A nemzedékek nyelvének vizsgálata a kettős nyelv talán legjobb példája, mert az időeltolódás „biologikum” a (meg nem valósult) eszmény birtokosainak és az e hiányosságot saját nyelvi közegben leleplező kiszorítottak konfliktusának reprezentatív formáját nyújtja. Az uralkodás nyelve a megvalósulás mozdulatlanságát nyújtja. Az intézményi rendszer saját normáit „kölcsonadja” a „partikuláris” helyzet megfogalmazására. Ezzel „a kisközösségek nyelve nem autentikussá” válik, a hatalom szintakszisa a látszat valóságát állítja, ám a hiányt nem tudja megszüntetni. A „kettős vereség” problematikussá teszi a nyelvet, s a „partikuláris” elfordul a hatalomtól. A hiány nyelve csak mint a hatalmi nyelv *antitézise* léphet fel, ha jelenlévővé óhajt válni. A nem az adott normarendszer elleni védekezés, mely, ha kritikává válik, egy új kultúrát fogalmaz meg. A nyelv kritikáját csak a kritika új nyelve teremtheti meg. „Csak a valóban önállóan szerzett emlékezet, csak az aktuális szituációban megszerzett tudás lehet igazán a birtokom” — idézi Bretter Mannheimet. Az intézmény nyelve egy presematizált klisérendszert nyújt, amelyhez az új nemzedék viszonya „a gyakorlati analízisben a szintakszis tagadó formáit” mutatja. Ha nem így van, ha a tagadás nem az átalakítás-változtatás konkrét programját tartalmazza², úgy az önmanipulációvá válik, teret engedve a hatalom uralkodó nyelvformáinak. A francia forradalomban megszüntették a nem kölcsönös hatalom névmásait. A sans-culotte-ok névmáshasználata lett általános. A régiék nyelvét, mint antidemokratikus-autoriter nyelvet a radikális változás mindig eltörli. A negyvennyolcas forradalomban nálunk használni kezdték a polgártárs kifejezést. A huszadik század jelentős vívmánya a bolsevikok tegeződése volt. A hanyatlás mindig vagy a régi nyelv restaurációjával járt (eltörölték pl. a polgártársat), vagy pedig az új nyelv demokratikus egyenlőségét új-autoriter formában valósítják meg.

A nagy filozófia az általános értékek és a kiirtandó Unwertek pókhálójával borította be a földet. Az új filozófia erről hallgat. Mondottuk: Bretter írt a nagy filozófiáról. Tanította azt. De filozófiai főműve új

² A megfogalmazás ellenére itt nem szabad kizárólag a politológiában gondolkozni. Az, hogy az „átalakítás-változtatás” a politikai nyelvén vagy a kultúra valamely etető elütő ágában fogalmazódik meg, mindig a szituáció függvénye. Nem konkrét tagadáson a „nem” történeti formáját értem, vagyis azt, amikor a tagadás „objektív” hozzáilleszhető a hatalom önreprodukcójához, ami akkor következik be, ha a tagadás nem a (bármely formában) intézményesült *hatalmi* produktumokat kérdőjelezi meg, melyek az adott rendszer története folyamán keletkeztek, ill. asszimilálódtak korábról. Ennek értelmében az esztétikai, etikai stb. kritika is lehet konkrét.

kritika, melyben maguk az értékek (humanitás, nembeliség stb.) visszavonódnak mint vonatkozások. „Az eszményt a reálisban meglévő örök hozzák létre; e tény felismerése a reális humanizmusért folytatott harc feltétele.” A reálisban meglévő örök: a nyelvi boncolás feladata kimutatni azokat a formákat, melyek az örök elfedésére szolgálnak. Bretter ezt egy hely, (itt) és egy időhatározó (most) sajátosságain vizsgálja.

„A radikális analízis pontosan a premisszáig jut el, és ezeket tudatosan használja a konstrukcióban.” A nagy filozófia a konstrukcióra helyezte a hangsúlyt, *Bretter új filozófiája az analízisre*. Jelen tanulmánya módszertanát tekintve is főmű. A nyelvformula („itt és most”) csakis úgy elemezhető, ha megadjuk az elemzés koordinátáit. Miután elvégzi az „itt és most” grammatikai analízisét, ezt írja: „Tárgyunk a továbbiakban is az itt és most . . . erkölcsi elvként való jelentkezése.” Vizsgálja a kifejezést, mert ennek erkölcsi szemantikájára kíváncsi. A nyelv alkalmazása során lényegek (szubsztanciák) állanak egymással szemben. Az „itt” helyhatározóban a tárgy (ami épp itt van) és az én (aki a tárgy ittlevőségét megállapítom) lényege mint egymás lényegei jelennek meg. Az én és a tárgy csak mint egymásra vonatkoztatott szubsztancialitás létezik. Az „itt”-ben a tárgy csak az én által és az én csak a tárgy által határoztatik meg. A vizsgálat első végeredménye: „konvenciói révén a helyhatározó »itt« a szubjektum és az objektum egybeesését problémamentes és kváziszükségszerű viszonyoknak mutatja”. A tárgy és alany viszonyának vizsgálata a nyelvet nem vizsgáló filozófiáknak is egyik legfontosabb problémája. A megbomlott szubjektum-objektum viszonyt az identitásfilozófia újraegyesítő szférák felmutatása révén állítja vissza.³ Másrészt léteznek pántragikus megoldások, ahol a kimerevített megbomlás az én-ontológiákhoz vezetett.

Marx a kizökent egységet az enormes Bewustsein, a rendkívüli tudat radikális tételezésével állítja helyre. (Ennek modern megfogalmazása a lukácsi hozzárendelt osztálytudat.) A történelmi dialektika itt a van és a legyen harcát mint *választott* szükségszerűséget oldja fel. Bretter az „itt” elemzésekor jut el oda, hogy meglássa az egyesítés konvencionális (ál)megoldását. A „most” felerősíti a világ objektivitásának hangulati (azaz töredék-individuális) integrálását. Ahogy az „itt”, úgy a „most” is csak post festa igazolható: a pudingot csak próbája — azaz megévése — teszi pudinggá. A „most” az „itt”-et hangulatilag tovább szubjektíválja: itt lemegy a nap-most lemegy a nap-nekem megy le a nap-az én napom megy le stb. „A »most« időhatározó (akárcsak az »itt« helyhatározó) egy látszatot rögzít.” A látszat nyelvi rögzítése a véletlen abszolutizálásához vezet. Kauzális kapcsolatot feltételez ott, ahol a kapocs

³ A művészet „mindig megnyitja az ember előtt a szentélyt, ahol örök és eredeti egyesülés, és mondhatni egyetlen lángban ég mindaz, ami a természetben és a történelemben különvált, és ami mind az életben és a cselekvésben, mind a gondolkodásban örökké kerülni kénytelen egymást”. (Schelling)

csak feltételezett. („Most jelen van, mert itt van.”) A tények nyelvi elfedése egyként az empiria és az elvontság elvesztéséhez vezet.

A nyelvi nyitottság helyett, mely a tapasztalatok sokféleségének rögzítése, itt az abszolutizált szubjektum terrorjához jutottunk; az autonóm nyelvhasználat helyébe a heteronóm-ismétlők nyelve került. A nyelvi kommunikáció uralma a közösség feletti uralmat jelenti: „a kényszer alapja a közösségben eleve adott érzelmi közelség, az a vágy, hogy valahová tartozzunk és éppen oda, ahol életünket realizáljuk”. Az „itt és most” erkölce alóli kivonulás a szocializáció és ezzel az individuum önfelszámolódásának kockáztatása. Ahol az „itt és most” rögzítése jelenti a jót, ott az uralom határozó szavai diktálnak. Az erkölcsi perspektívát a nyelv hordozza. A valóság elmozdul: az „itt és most” kifejezés uralma a „volt most” szükségszerű állandóvá merevítését jelenti, és ez a változást „erkölcsi anatómiává” teszi. Az ember két nyelvet használ. Kisközössége és a hatalom nyelvét. Ha e két nyelv nem egymást felerősítő, egymásba át- meg átcsapó formában létezik: a nyelv a diktatúra homogenizált világának szolgája. Bretter nem keveri össze, és főleg nem azonosítja a nyelvet és a valóságot. „A köznapi nyelv megváltozása nem jelenti a valóság megváltozását.” De a nyelvi állapot a mindennapokat jellemzi, s arra súlyosan visszahat. A valóság minél rugalmasabb kifejezése a reálisban meglévő örök mihamarábbi megszüntetését segítheti elő. Tehát: ITT és MÁST.

„A halál nem számít, a halál fogalmakkal meg nem fogható valami, a halál kívülről szakítja meg a dialógust...”

(Lukács)

A filozófus az élet és mű egységét hozza létre. E kettő értelmezi egymást, de csak akkor, ha ugyanannak a formának szülöttei. Bretter írta Sinkó-tanulmányában: a halottakról csak annyit mondhatunk, hogy mindenük elveszett. Az értelmezett és megélt lét belső. A megszakítás kívülről jön. Valaki azt írta Bretterről, hogy párbeszédei voltaképp monológok. Míg élt, a monológ nyelvét használta arra, hogy párbeszédet folytasson. A halál nem alakítja át a monológot. Kívülről jön. Nála kívülről. Bretter halála életét és művét belsőként hagyta érintetlenül. Igen, mindene elveszett. Műve a hatalom nyelvével szembeni kísérlet a szolidaritás nyelvének (újbolí?) megteremtésére-rekonstrukciójára. George Fox, a kvékerek társaságának alapítója mondta: „Sőt, amikor az Úr leküldött ide a földre, megtiltotta, hogy kalapot emeljek bárki előtt is, legyen az magas vagy alacsony rangú; megköveteltetett tőlem, hogy Thee-t és Thou-t mondjak minden férfinak és asszonynak, tekintet nélkül, hogy gazdag-e vagy szegény, nagy-e vagy kicsi.” A szolidaritás nyelvét használni akkor, mikor az uralom szavai válaszolnak csak:

magány, melynek *formateremtő* ereje van. Bretter György ironikus volt.

Az irónia a formára hozott magány másik jelentős útja. Karinthy Frigyes így jellemzi ezt a magatartást: „Ja igaz: a lépcsőházból lejövet / (még ott volt szeretőmnél) / arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni / És kiölni a nyelvemet.” És két szakasszal feljebb ez olvasható: „Mert az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.”